

Soovituslik materjal

LAPSE UUDE ELUKOHTA PAIGUTAMISEGA KAASNEVAD MUUDATUSED

Koostaja: Maie Salum

Väljaandja: MTÜ Oma Pere, 2012. Muudetud 2014.

Toimetaja: Anneli Aasmäe

Kujundaja: Maite Kotta

Täname kõiki, kes materjali koostamisse oma panuse andsid:

Kaja Rattas, Viiu Orgmets, Tiina Kivirüüt, Olev Mihkelson, Harry Gustavson, Liina Karro-Kask, Elo-Anne Kalev, Marika Aus ja Reet Rääk.

Soovitusliku materjali koostamist toetas Hasartmängumaksu Nõukogu

SISSEJUHATUS / 4

1. PEREST ERALDATUD LAPSE EDASISE ELUKÄIGU VÕIMALUSED / 5

1.1 Mõisted / 5

1.2 Lapse perest eraldamise seadusandlik alus, Olev Mihkelson / 5

1.3 Asendushooldusega kaasnevad osapoolte õigused ja kohustused / 6

1.4 Täiendava info vajadus lapsendajapererele / 10

2. SUHTED LÄHISUGULASTEGA JA SOTSIAALNE VÕRGUSTIK / 11

2.1 Õdede ja vendade vahelise sideme tähtsus / 11

2.2 Kasupere ja asenduskodu võimalused lapse sidemete tugevdamisel bioloogiliste lähedastega / 12

2.3 Sotsiaal- ehk suhtlusvõrgustiku tähtsus / 15

2.4 Suhete loomisega kaasnevad ohud, Sigrid Petoffer / 16

3. LAPSE SUHE ISEENDAGA – ENESEHINNANG / 18

3.1 Enesehinnang kui isiksuse vundament / 18

4. LAPSE PAIGUTAMISED JA MIDA SELLE JUURES ARVESTADA / 24

4.1 Lapse üleminek perest asenduskodusse / 24

4.2 Lapse üleminek asenduskodust perre (eestkoste-, hooldus- või lapsendajaperre) / 25

4.3 Lapse kohanemine uues peres / 26

LÕPPSÕNA / 28

KASUTATUD ALLIKAD / 29

SISSEJUHATUS

Lapse võimalused kasvada armastavas ja hoolivas peres ning lapsepõlves kogetu määravad ja kujundavad tema edasise elukäigu ning toimetuleku iseseisvumisel täiskasvanueas. Lisaks kujundavad seda haridus ja ühiskond. Seetõttu võib lapsest sirguda täisväärtuslik ühiskonna liige, kes loob lisaväärtust ja toob ühiskonnale tulu, kuid võib kujuneda ka inimene, kellel on suured toimetulekuraskused ja kelle tõttu ühiskondlikud kulud kasvavad.

Vanemliku hoolitsuseta jäänud laste kasvatamine turvalises perekonnas suurendab tõenäosust, et laps kogeb lähedaste hoolivust. Tänu sellele oskab ta täiskasvanuna väärtustada perekonna rolli, on ise valmis perekonna loomiseks ja iseseisvaks eluks.

Samas tekitab lapsele tema eraldamine perekonnast, paigutamine teadmata ajaks turva- või asenduskodusse, seejärel talle sobiva kasupere leidmine ja elama asumine uude perre suurt psüühilist pinget. Pingega kaasnev stress võib tuua lapse käitumisse ootamatuid ning täiskasvanutele, teistele lastele ja ka perest eraldatud lapsele endale raskesti mõistetavaid reaktsioone. Seepärast on oluline, et kõik inimesed, kes puutuvad kokku uut kodu vajava lapsega (lastekaitsetöötajad, turva- ja asenduskodu personal, lapsendajad või hooldusvanemad), teaksid võimalikke ohtusid, tunnetaksid lapse vajadusi uut olukorras ning oskaksid last aidata.

Käesolevate soovitude eesmärgiks on olla nõuandjaks ametnikele, asenduskodu töötajatele, hooldus-, eestkostes- ja lapsendajaperedele ning teistele, kes bioloogilisest perest eraldatud lapse saatuse ja elu korraldamisega seotud on.

Täna kõik, kes soovitude kirjutamisel abiks olid, eriti Kaja Rattast, Viiv Orgmetsa, Tiina Kivirüüti, Olev Mihkelsoni, Harry Gustavsoni, Liina Karro-Kaske, Elo-Anne Kalevit, Marika Ausi, Reet Rääku jt. Tehnilise lahenduse tegi Annika Mai Purje ja teksti toimetas Anneli Aasmäe. Materjali koostamist toetas Hasartmängumaksu nõukogu.

Lugupidamisega

Maie Salum

soovitude autor, psühholoog ja kasuperede koolitaja

PEREST ERALDATUD LAPSE EDASISE ELUKÄIGU VÕIMALUSED

1.1. Mõisted

Asendushooldus – lapse hooldamine väljaspool tema enda perekonda. Asendushoolduse vormideks on perekonnas hooldamine, eestkoste, asenduskoduteenus ja lapsendamine.

Asenduskodu (lastekodu) – eesmärk on rahuldada lapse põhivajadusi, luua talle turvaline ja arenguks soodne elukeskkond ning valmistada laps ette võimetekohaseks toimetulekuks täiskasvanuna.

Perekonnas hooldamine – lapse hooldamine sobivas perekonnas, kelle liikmete hulka ta ei kuulu. Perekonnas hooldamisele suunatakse orb ja vanemliku hoolitsuseta laps, kes on alla 18-aastane.

Eestkoste – seatakse lapse kasvatamiseks, tema isiklike ja varaliste õiguste ning huvide kaitseks. Eestkostet saab seada siis, kui esindusõigust ei ole alaealise kummalgi vanemal või kui lapse päritolu ei ole võimalik kindlaks teha.

Lapsendamine – õiguslik toiming, mille järgi tekivad lapsendaja ja lapsendatu vahel vanema ja lapse vahelised õigused ja kohustused. Lapsendamine on tähtajatu ega saa olla seotud tingimustega.

Kasuperekond – perekond, kus last tegelikult kasvatatakse ja kuhu ei kuulu lapse vanem ega vanemaga abielus olev isik.

Juhtumiplaan – juhtumi võrgustikku kuuluvate isikute poolt koostatud plaan, mille rakendamine aitab kaasa lapse ja perekonna toimetuleku paranemisele või stabiliseerumisele.

Lapse arengukava – juhtumiplaani lisa, mis sisaldab lapse arengulugu (informatsiooni juhtumi kohta ja hinnangut lapse olukorrale) ning tegevuskava (püstitatud eesmärgid ja tegevuskava nende täitmiseks).

Genogramm e perekaart – uurib sugukondade, perekondade ja üksikisikute põlvnemislugu ja sugulussuhteid, võimaldab inimesel määratleda, kuidas elu hetkesituatsioon on seotud erinevate pereliikmete, nende omavaheliste vastasmõjude ja laiemaga perekonnasüsteemiga.

Ökokaart e suhete kaart – perekonna ja sotsiaalsete süsteemide hindamise vahend. Annab ülevaate pere hetkesuhetest, aitab mõista pere tugevusi ja toob välja vajadused suhete parandamiseks või loomiseks.

Sotsiaalne võrgustik e suhtlusvõrgustik – suhete võrgustik, mis on ühel inimesel teiste inimestega ja nendest inimestest moodustunud gruppidega.

1.2. Lapse perest eraldamise seadusandlik alus (Olev Mihkelson, Jõhvi kohtumaja kohtunik)

See, mil määral panustatakse laste ja perede heaolusse, kajastub varem või hiljem rahvastiku tervises, hariduses, kuritegevuses, tööhõives ja majanduses.

Põhiseaduse § 27 sätestab, et vanematel on õigus ja kohustus kasvatada oma lapsi ja hoolitseda nende eest. Seadus sätestab vanemate ja laste kaitse. Perekond on kohustatud hoolitsema oma abi vajavate liikmete eest.

Põhiseaduse §-s 27 viidatud seadusteks, mis sätestavad laste ja nende vanemate õigused ja kohustused ning laste kaitse on sotsiaalhoolekandeseadus, lastekaitseadus, perekonnaseadus, ÜRO lapse õiguste konventsioon, ILO konventsioon nr 182 "Lapsele sobimatu töö ja muu talle sobimatu tegevuse viivitamatu keelustamine" ja riikidevahelises lapsendamises laste kaitseks tehtava koostöö konventsioon.

Omavahel abielus olevatel vanematel on oma lapse suhtes ühine hooldusõigus, mida vanemad peavad teostama oma vastutusel ja üksmeeles, pidades silmas lapse igakülgset heaolu.

Seda, kuidas vanemad oma ühist hooldusõigust teostavad, kontrollib lapse elukohajärgne kohalik omavalitsus. Selline pädevus tuleneb kohaliku omavalitsuse jaoks eelkõige põhiseaduse XIV peatükist, kohaliku omavalitsuse korralduse seadusest ja sotsiaalhoolekande seadusest.

Samas nii lastekaitseadus kui ka perekonnaseaduse § 134 lg 2 sätestavad, et iga isik, kel on andmeid lapse heaolu ohustamisest, on kohustatud sellest teatama viivitusega lapse elukohajärgsele kohalikule omavalitsusele või kohtule. Seega peaks toimima ka kaudne kontroll kõikide isikute poolt.

Vanema isikuhooldusõigus on põhiseaduslik õigus (põhiseaduse § 27), seega selle piiramine saab olla vaid äärmuslik meede.

Vanemate hooldusõiguse piiramisel laste suhtes tuleb alati arvestada ka laste õigustega: sünnipärane õigus elule, tervisele, arengule, tööle ja heaolule, õigus ainumääratlusele, õigus oma arvamusele.

Kohalik omavalitsus, kelle pädevuses on eestkosteasutuste töö ja kohaliku sotsiaalhoolekande korraldamine ning sotsiaalabi andmine, kes lastekaitseadusest tulenevalt peab korraldama laste kaitset ja abi ning järelevaht (lastekaitseadus § 6), peab esimese signaali saamisel lapse hooldusõiguse kohustuse rikkumise kohta viivitusega alustama järelevahtemenetlust (juhtumikorraldus). Järelevahtemenetluse algatamine tähendab järgmisi tegevusi:

- probleemi selgitamist iseendale (mis juhtus ja miks);
- kui on tuvastatud hooldusõiguse rikkumine, mis annab seadusliku aluse selle pere ellu sekkumiseks, tuleb välja töötada tegevusplaan (juhtumiplaan). Tegevusplaani ja selles ettenähtud abinõusid tuleb tutvustada vanematele ja nõuda neilt pakutud abinõude täitmist. Tegevusplaan ei pea olema jäik, seda võib vajadusel parandada või kohandada lapse ja pere huvidest lähtuvalt;
- kui on ära proovitud kõik võimalikud meetmed ja abinõud lapse huvide kahjustamise vältimiseks, ainult siis saab kohus lapse vanematest eraldada ja ka sel juhul ei pea alati isikuhooldusõigust täielikult ära võtma.

Tuleb meeles pidada, et lapse õiguste rikkumisele tuleb reageerida viivitusega, kuid vanema hooldusõiguse piiramine ei tohi toimuda kiirustades.

Lisaks laste hooldusõiguse piiramisele, mis peaks olema vanemale suurimaks karistuseks, näeb karistus-seadustik ette ka karistusi ülalpidamiskohustuse rikkumise, isiku ohtu asetamise, abita jätmise, kehalise väärkohtlemise jne eest. Kriminaalkaristus on ette nähtud ka eestkoste- ja hooldusõiguse kuritarvitamise eest.

1.3. Asendushooldusega kaasnevad osapoolte õigused ja kohustused

Kui kohalik omavalitsus alustab lapse juhtumiga, peaks see olema kogu juhtumi vältel korrektselt (põhjalikult) dokumenteeritud. Lapse võrgustik ja taustalugu on väga olulised. Seda mitte ainult juhtumi lahendamisel antud ajas, vaid ka arhiivi mõttes, et lapsel täiskasvanuna oleks võimalik saada vastuseid tekkinud küsimustele. Iga konkreetne juhtum peaks olema lahendatud lapse huvidest lähtuvalt võimalikult kiiresti.

Lapse turva- või asenduskodusse paigutamise esimestel nädalatel-kuudel on vajalik, et omavalitsuse lastekaitsetöötaja kohtuks lapsega regulaarselt – ta on lapsele tuttav, mõnes mõttes nagu usaldusisik, et pakkuda lapsele tema elus puuduvat püsiinimest. Kui lapsel tekib asenduskodus oma usaldusisik, siis on usaldusväärseid täiskasvanuid tal juba kaks. Omavalitsuse ja asenduskodu koostöö eesmärgiks on lapse võimete, annete ja vajaduste maksimaalne realiseerimine. Tänuväärne on ka see, kui omavalitsuse töötaja võtab lapse kodust kaasa fotosid lapsest ja tema perekonnast, ka mõne lapsele väga kalli (mälestus)eseme, mis võib lapsele hili-semas elus oluliseks osutada.

Asenduskoduteenuse osutaja peab tagama asenduskodus viibiva lapse põhivajaduste rahuldamise, looma lapsele turvalise ja arenguks soodsa elukeskkonna ning valmistama lapse ette võimetekohaseks toimetulekuks täiskasvanuna. Asenduskodu ülesandeks on ka **asenduskodus viibiva lapse kohta käiva teabe ja dokumentide kogumine** (info lapse tervise kohta, lapse arenguvajadused, ka kontaktid ja suhted päritoluperega, fotod jm). Oluline on koostöö kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötaja ja asenduskodu vahel. Sotsiaaltöötaja hindab lapse püsivajadusi, tervislikke, arengulisi, hariduslikke, kultuurilisi ja sotsiaalseid vajadusi. Tähtis on, et sotsiaaltöötaja edastaks võimalikult täpse pildi lapse taustast, tema oskustest, tugevatest külgedest ja erivajadustest ning annaks esialgse hüpoteesi hoolduse ajalisest kestvusest.

Lapse asendushooldusele paigutamisel on oluline ka bioloogiliste vanemate elukäik ning andmed lapse lähivõrgustiku kohta. See informatsioon peaks kajastuma lapse juhtumiplaanis, mis antakse teenuse osutajale. Juhtumiplaani algatamiseks, isikuandmete kogumiseks ja töötlemiseks on vajalik lapse seadusliku esindaja nõusolek: lapsevanem või eestkostja annab allkirja juhtumiplaanile. Seega on vajalik lapsevanema kaasamine plaani koostamisse, mis eeldab, et juhtumiplaaniga alustatakse enne asendushoolduse teenuse tekkimise vajadust (kohe, kui lapsele või perele tuleb anda süsteemset ja pikemaajalist abi).

Omavalitsus täiendab juhtumiplaani pärast lapse asenduskodusse suunamist vastavalt asenduskoduteenuse osutaja ettepanekutele. Asenduskodus või perekonnas hooldamisel oleva lapse juhtumiplaan vaadatakse üle vähemalt kord aastas. Koostöövajadus tuleb selgelt välja suurte muutuste planeerimisel (paigutamine, uus paigutus, perre minek, elluastumine).

Teenuse osutamise ajal peab asenduskodu lisaks lapse kohta käiva teabe kogumisele tegema regulaarselt märkmeid lapse arengu kohta, hoidma kontakti lasteaia või kooliga ning teavitama omavalitsust olulistest sündmustest lapse elus. Lapse tervise kohta käiva informatsiooni eest vastutab asenduskodu teenindav perearst. Pidevalt peaks monitoorima lapse asenduskodust lahkumise võimalusi ja kindlasti pole piisav, kui see toimub kord aastas juhtumiplaani arutelul.

Kohaliku omavalitsuse poolt kogutavate ja säilitatavate asenduskoduteenusel viibiva lapse dokumentide loetelu, asenduskoduteenuse osutajale üle antavate asenduskoduteenusel viibiva lapse dokumentide loetelu ning asenduskodu teenuse osutaja kohustuste täpsema sisu saab leida juuresolevalt [lingilt](#).

Asenduskoduteenuse lõpetamisel annab teenuse osutaja lapse kohta käivad dokumendid üle eestkostjale. Juhul, kui noor on lahkudes täisealine, antakse teda puudutav dokumentatsioon tema päritolujärgsele omavalitsusele vaid noore nõusolekul. Vastasel juhul antakse kogu noort puudutav informatsioon allkirja vastu üle talle endale. Täisealised noored peaksid olema teadlikud nende kohta käivast informatsioonist juba asenduskodus viibimise ajal, teda puudutavat delikaatset infot peab vahendama ja selgitama temale usaldusväärne ja tema arengulooga kursis olev isik.

Näide:

Mart on 19-aastane noormees, kes on ametikoolis omandanud keskhariduse ja ka eriala. Ta on leidnud esimese töökoha ja soovib koos sõbraga asuda elama üürikorterisse Tallinnas. Mart on pärit Lõuna-Eesti väikesest vallast, mis on olnud ka tema eestkostesutus, kuid side kodukohaga on katkenud, ka on vähetöenäoline seal tema omandatud erialal tööd leida. Mardi täisealiseks saamisel

on eestkostja, asenduskodu ja Mart ise kokku leppinud, et Mardile antakse tema kohta käiv dokumentatsioon kaasa, kui ta noortekodust lahkub. Probleem on aga selles, et dokumentide hulgas on vanu iseloomustusi, mis kirjeldavad Mardile kodus osaks saanud väärkohtlemisi ja ka psühhiaatria-haiglast saadud hinnang, kus on kirjas, et Mardi vaimsed võimed on piirialased. Marti tundes on noortekodu juhataja mures tema võimalike reaktsioonide pärast, mis võivad järgneda, kui noor on tema kohta käiva materjaliga tutvunud. Pärast psühholoogiga konsulteerimist otsustab ta kutsuda Mardi oma toimikuga tutvuma juhataja kabinetti, kus dokumente hoitakse. Kõigepealt leiab Mart sealt kohe silma hakkavad värvilised kaardid, mis ta on kunagi joonistanud oma vanaemale, ta jääb neid vaatama ja talle meenub kõik hea, mis on seotud vanaemaga. Siis loeb ta seletuskirju, mille ta on kunagi kirjutanud oma lapsepõlvtempude selgituseks eelmises asenduskodus ja need ajavad ta naerma. Koos vesteldes ja meenutades on saavutatud usaldusväärne ja soe õhkkond. Mart loeb ka neid materjale, mis sisaldavad negatiivseid hinnanguid tema kohta, ta esitab küsimusi ja juhatajal on võimalus Mardile selgitada selle informatsiooni tausta. Mart soovib võtta mõned dokumentidest endale ja mõned palub jätta hoiule asenduskodusse, kust tal on võimalus vajadusel need hiljem kätte saada. Selle kohta vormistatakse dokument, mis kinnitatakse mõlema allkirjaga. Dokumentid kätte saanud, rebib Mart mõned neist katki ja viskab prügikasti, ta naeratab õnnelikult juhatajale ja väljub.

Kuigi asenduskodu muutub järjest lapsekeskemaks, tuleb võimalusel siiski eelistada lapse kasvamist tema enda perekonnas. Kui see aga osutub võimatuks, siis tuleb eelistada lapsele füüsilisest isikust eestkostja määramist, lapsendamist või perekonnas hooldamist. Võrreldes asenduskoduga on need asendushoolduse vormid lapsesõbralikumad, sest tegemist on perekonnaga, mitte lihtsalt pereeluga sarnaste tingimustega.

Perekonnas hooldamine on alternatiivne teenus laste hoolekandeesutusele (asenduskodule või turvakodule), et tagada lapsele stabiilne ja turvaline perekeskkond. **Perekonnas hooldamine võib olla lühi- või pikaajaline sõltuvalt lapse vajadusest, eesmärk on lapse tagasipöördumine oma perekonda.** Lapse perekonnas hooldamisele ja selle korraldamisele ning hooldamisel kasutatavatele ruumidele esitatavad nõuded on kehtestatud sotsiaalministri [määrusega](#).

Hooldamine perekonnas on isiku hooldamine sobivas perekonnas, kelle liikmete hulka ta ei kuulu ning kelle osas ei ole hooldajal perekonnaseadusest tulenevat ülalpidamiskohustust. Perekonnas hooldamine toimub valla- või linnavalitsuse ja hooldamisele võtja vahel sõlmitud kirjaliku lepingu alusel ning perekonnas hooldamisele suunatud lapse juhtumiplaan on lepingu lisa. Juhtumiplaani vorm on kehtestatud sotsiaalministri [määrusega](#).

Lapse perekonda hooldamisele suunamisel ja talle arengukava koostamisel arvestatakse vähemalt 10-aastase lapse soovi. Kui lapse arengutase seda võimaldab, tuleb arvestada ka noorema kui 10-aastase lapse soovi. Enne nõusoleku andmist on lapsel õigus tutvuda hooldajaks saada soovija, tema perekonnaliikmete ja koduga ning saada nende kohta teavet. Hooldaja perekonda elama asumisel on lapsel õigus kaasa võtta oma isiklikud esemed. Hooldajal on õigus saada lapse kohta tema hooldamiseks vajalikku teavet lapse elukohajärgselt valla- või linnavalitsuselt ning osaleda lapse arengukava koostamisel.

Perekonnas hooldamisele suunatavale lapsele koostab elukohajärgne valla- või linnavalitsus arengukava koos lapse vanema, eestkostja, hooldajaks saada soovija ja selle kooli esindajaga, kus laps on õppinud või õpib, kui lapse õppimine vajab tavapärasest enam koolipoolset toetust. Kui lapse vanem ei osale arengukava koostamisel, on tal õigus sellega tutvuda.

Eestkoste seatakse lapse hooldamiseks ja kasvatamiseks ning eestkostjale kuulub nii lapse isikuhooldus- kui varahooldusõigus. Eestkoste seadmise otsustab kohus oma algatusel, valla- või linnavalitsuse või huvitatud isiku avalduse alusel. Eestkoste seatakse lapse üle, kelle vanemad on surnud, teadmata kadunud või piiratud teovõimega, kelle vanemate hooldusõigust on piiratud/peatatud või kes on muudel põhjustel jäänud vanem-

liku hoolitsuseta. Kuni eestkostja määramiseni täidab eestkostja ülesandeid lapse rahvastikuregistrisse kantud elukohajärgne valla- või linnavalitsus, kes määratakse eestkostjaks ka siis, kui sobivat füüsilist või juriidilist isikut eestkostjaks ei leita.

Eestkoste seadmise otsustab **kohus**. Eestkosteasutus (kohalik omavalitsus) teeb ettepaneku isiku määramiseks lapse eestkostjaks. Isikut saab määrata eestkostjaks ainult tema kirjalikul nõusolekul. Eestkostja võib olla ükski elav isik, samuti võib ta olla noorem kui 25 aastat, kuid mitte alaealine. Seega on võimalus saada eestkostjaks pere vanimal lapsel ja ükski elavatel sugulastel ning hõimlastel. Valvet eestkostjate üle teostavad kohtud.

Lapsendamisega kaasnevad kõik samad õigused ja kohustused, mis bioloogilise lapse sünni puhul. Lapsendamine on tähtajatu ega tohi olla seotud mingite tingimustega. Lapsendada saab ainult alaealist üksnes lapse huvides. Lapsendada saab last, kelle vanem(ad) on andnud lapsendamiseks nõusoleku, kelle vanem(ad) on surnud või kellelt on ära võetud vanema õigused.

Alaealisel lapsendatul lapsendaja nõusolekul või täisealisel lapsendatul on õigus saada maavalitsuselt teavet lapsendamise fakti kohta. Lisaks lapsendamise faktile on alaealisel lapsendatul lapsendaja nõusolekul või täisealisel lapsendatul õigus saada maavalitsuselt teavet oma bioloogiliste vanemate, vanavanemate ning õdede ja vendade kohta, kui nimetatud isikud on andnud nõusoleku vastava teabe avaldamiseks. Kui nõusolekut teabe avaldamiseks ei anta, annab maavalitsus teavet eelnimetatud isikute kohta ulatuses ja viisil, mis ei võimalda tuvastada lapsendatu bioloogilisi vanemaid, vanavanemaid, õdesid või vendi, kes ei ole teabe avaldamiseks nõusolekut andnud.

Kui lapsendatu soovib saada teavet oma alaealise lapsendatud bioloogilise õe või venna kohta, on õelt või vennalt nimetatud nõusoleku küsimiseks vaja lapsendaja eelnevat nõusolekut. Lapsendamissaladus piirab lapse kohta käiva info väljastamist. Lapsendamissaladus sisaldab lapsendamise kohtueelse ja kohtumenetlusega seonduvat teavet ja andmeid, sealhulgas lapsendamise fakti, millest võib järeldada, et laps on lapsendatud, vanemad on lapse lapsendanud või vanem või eestkostja on andnud lapse lapsendada. Lapsendamissaladuse eesmärk on tagada lapse, vanema ja lapsendaja eraelu kaitse, vältida soovimatut sekkumist ja diskrimineerimist päritolu või millegi muu põhjal. Isik, kes teab lapsendamissaladust, ei tohi seda avaldada, kui see ei ole vajalik avalikes huvides.

Järgnev tabel annab ülevaate perekonnas hooldamise, eestkoste ja lapsendamise korraldamise kohta (Kivirüüt, T. (2012). Lapsendamise käsiraamat. Tallinn: MTÜ Oma Pere).

	Perekonnas hooldamine	Eestkoste	Asenduskodu	Lapsendamine
Korraldab	kohalik omavalitsus	kohalik omavalitsus	kohalik omavalitsus	maavalitsus
Otsustab	kohalik omavalitsus	kohus	kohalik omavalitsus või kohus	kohus
Lapse esindaja	kohalik omavalitsus või vanem	eestkostja	kohalik omavalitsus	lapsendaja
Toetus riigilt	192 eurot kuus + muud peretoetused	192 eurot kuus + muud peretoetused	700-1083 eurot kuus + muud peretoetused	ühekordne toetus 320 eurot, 70 päeva lapsendamispuhkust kuni 10-aastase lapsega + muud peretoetused
Teostab järelevalvet	kohalik omavalitsus	kohus	maavalitsus	puudub

1.4. Täiendava info vajadus lapsendajapererele

Lapse paigutamise (asenduskodusse, peres hooldamisele või eestkosteperre) kaasa liikuv ametlik info on seadusandlike aktidega fikseeritud. Kui laps lapsendatakse ja ta kasvab üles lapsendajaperes, vajab pere tunduvalt rohkem infot lapse tausta kohta, et mõista lapse arenguvajadusi ning osata lapse kasvamisel ja täiskasvanuks saamisel vastata ta küsimustele.

Lapsendajapererele on oluline teada, milline oli lapse vanemate (bioloogilise ema ja isa) füüsiline ja psüühiline tervis, sealhulgas vanemate sõltuvused, kroonilised haigused, eluviis, vanus. Kui vanem on surnud, siis ka tema matmispaik. Praktika on näidanud, et lapsendatu, kes kasvab või on täiskasvanuks sirgunud kasvavanevate juures, soovib mingil ajal käia bioloogiliste vanemate haulal.

Näide:

Lapsendajaperes üles kasvanud Marko sai alles 15-aastaselt teada, et ta on lapsendatud. Trotsiga kasvavanevate vastu, kes olid tema eest varjanud lapsendamise fakti, kaasnes vastupandamatu soov kohtuda bioloogiliste vanematega. Marko oli veendunud, et tõenäoliselt olid ta vanemad väga noored, kes ei saanud elu ja poja kasvatamisega hakkama, ent nüüdseks võib kõik olla hästi ja vanemad rõõmustaksid temaga kohtumise üle. Kasvavanevatel puudus lapse tausta kohta igasugune info, nad ei osanud vastata kasupoja küsimustele ning see süvendas usalduskriisi lapse ja vanemate vahel. Meeskonnatöö tulemusena, kuhu kuulusid lapsendajapere elukohajärgse omavalitsuse lastekaitsetöötaja, maavalitsuse lapsendamist korraldav spetsialist ja psühholoog, koguti vajalik info ja teavitati noormeest sellest. Marko sai teada, et ta sündis 40-aastase ema vallaslapsena ja et ema on kuus aastat tagasi surnud. Kuigi last oli eelnevalt ette valmistatud, et kõik ei pruugi nii olla, nagu ta oma kujutlustes usub, oli reaktsioon tugev – pinge vallandus pisarates. Marko kaardimajake oli kokku varisenud. Ettenägelik maavalitsuse ametnik oli hankinud noormehe sugulastelt ta ema foto, mis tõi pisut leevendust. Kui Markolt küsiti, kas ta soovib teada, kuhu ema on maetud ning tema haulal käia, oli vastus jaatav. Kuna emadepäev oli kohe-kohe saabumas, otsustasid kohalik lastekaitsetöötaja ja Marko minna surnuaiale emadepäeval.

Teine näide:

9-aastasele asenduskodus kasvavale Evele leiti hoolduspere. Eve oli enne asenduskodusse sattumist elanud koos ema ja vanema vennaga. Ema vaimse tervise halvenemine tingis tütre perest eemaldamise vajaduse. Hoolduspere, kelle ülesandeks on suhete hoidmine lapse bioloogiliste lähedastega, oli raske valiku ees – kas võtta risk, et psüühiliselt ebastabiilne vanem võib pereelu häirima tulla või loobuda hoolduspereks olemise mõttest. Kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötaja konsulteeris Eve ema ja venna raviarstiga, kelle soovitus oli lähikontakte emaga vältida. Eve on hoolduspere kasvanud kuus aastat, ta õpib hästi, tegeleb muusikaga, käib kasvavanevatega reisidel ja on eluga rahul.

Info selle kohta, milline on lapse õdede-vendade tervis, edasijõudmine koolis või toimetulek elus, on samuti oluline nii kasvavapererele kui ka lapsele.

Lapse tervist puudutava info käsitlemist reguleerib isikukaitse andmete seadus. Seaduse järgi on lapse tervisekaart, samuti andmed läbitud meditsiiniliste uuringute või haiglaravil viibimise kohta lapse perearsti käes (ka sel juhul, kui laps viibib asenduskodus või hoolduspere) ning andmeid lapse tervise kohta on õigus saada lapse seaduslikul eestkostjal, kohalikul omavalitsusel. Tervisekaardi dokumenteerimine on kehtestatud sotsiaalministri [määrusega](#), mille aluseks on tervishoiuteenuste korraldamise [seaduse § 4² lõige 2](#). Kui laps lapsendatakse ja pere valib teise perearsti, suunatakse kogu lapse tervist puudutav informatsioon uuele perearsti le (viimase tellimisel). Kui lapsendajapere soovib eelnevalt infot lapse tervisliku seisundi kohta, on tal õigus küsida seda kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötajalt.

2. SUHTED LÄHISUGULASTEGA JA SOTSIAALNE VÕRGUSTIK

Lapse perest eraldamine on raske otsus kõigile asjaosalistele: lapsele, tema bioloogilistele vanematele ja teistele pereliikmetele, lastekaitsetöötajale, asendus- või turvakodule, mis saab esialgu lapse uueks elupaigaks. Kõige raskem on eraldamine siiski lapsele, kuna tema võetakse välja senisest kasvukeskkonnast. Laps satub täiesti uude keskkonda – uued täiskasvanud ja eakaaslased, uus lasteaed või kool, õpetajad, klassikaaslased. Kuigi lapsele kinnitatakse, et asenduskodu on turvaline koht ja et seal töötavad täiskasvanud hoolivad temast, ei pruugi laps seda uskuda. Tema varasem elukogemus on õpetanud, et isegi oma ema-isa peale ei saa kindel olla.

Inimene on sotsiaalne olend, kogu meie elu koosneb suhetest. Last ümbritsevad sünnist peale ta vanemad, vanavanemad või hooldajad, õed-vennad. Peagi lisanduvad lasteaia- ja koolikaaslased, sõbrad, õpetajad. Lähisuhted on inimesele väga olulised. Oskus lähisuhteid luua ja hoida on üks iseseisvumise tunnuseid. Sõltumata sellest, millised on suhted, põhjustavad nad ühel päeval rõõmu, teisel päeval viha, kurbust või isegi leina. Eelnimetatud tundeid tajub ka laps ning nagu enamik inimesi tunneb vajadust oma tundeid kellegagi jagada, vajab seda ka laps.

Lapse perest eraldamisega tegelevad ametnikud uurivad põhjalikult lapse lähisugulaste ringi, lootuses leida sealt kedagi, kes võiks lapsele kodu ja hoolitsust pakkuda. Reeglina on lastekaitsetöötajatel olemas ülevaade vanavanemate, tädid-onude, õdede-vennade, poolõdede-poolvendade jt kohta.

Enamik lastekaitsetöötajaid koostab lapse perest eraldamisel genogrammi, mis liigub koos lapse toimikuga. Kui genogramm piirdub vaid sugupuu graafilise kujutamisega, on kasu sellest väike. Soovitav on lisada genogrammile lühike kirjeldus selle kohta, kus vanavanemad, tädid-onud, poolõded-poolvennad elavad, millega tegelevad, kes kuuluvad nende perre. Samuti nende vanused. Ka bioloogiliste ja poolõdede-vennade sünd ja nende saatus (kus ja kelle juures elavad jne) peale lapse perest lahutamist on eraldatud lapse või lapsendaja-pere jaoks oluline info.

Genogramm on hea abimaterjal selleks, et lapse uues elupaigas (peres või asenduskodus) rääkida lapsega temale olulistest lähisugulastest, kellega suhte säilitamine on oluline nii lapsele kui ka lähisugulasele. Kuna suhtes on alati kaks osapoolt, tuleb kindlasti küsida teise osapoole valmisolekut suhtlemiseks.

2.1. Õdede ja vendade vahelise sideme tähtsus

Inimeste vaimse tervisega tegelevad spetsialistid on rõhutanud õdede ja vendade vaheliste suhete olulisust ja tugevust. Sidemete säilimise tähtsust rõhutavad ka ÜRO Lapse Õiguste Konventsioon ja Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitusel. Viimatinimetatu soovituselaste asendushoolduse kohta on ühe aluspõhimõttena toodud seisukoht, et lähedastes suhetes õdesid-vendi ei tohi üldjuhul asendushooldusel eraldada. ÜRO lapse õiguste konventsiooni artikli 8 punktis 1 on sätestatud lapse õigus säilitada oma identiteet, sh perekondlikud suhted. Sama sätestab ka sotsiaalhoolekande seaduse § 25 lg 3 – ühest perekonnast pärit õed

ja vennad tuleb jätta kodust ja perekonnast eraldamisel kokku, välja arvatud juhul, kui see on vastuolus laste huvidega.

Bioloogilised lähisugulased, eelkõige õed-vennad, on inimesele väga olulised ja nende vahelised sidemed väga tugevad. Õdede ja vendade vaheline suhe võib kesta kauem ning omada inimesele suuremat mõju kui ükskõik missugune teine suhe.

Ka peredes, kus lapsi on väärkoheldud ja hooletusse jäetud, jäävad sidemed õdede-vendade vahel lastele alati tähtsaks. Kui laps ei saa oma õdede-vendade kohta piisavalt infot, tekivad negatiivsed fantaasiad, hirm, et õega või teise lähedasega võib olla midagi halvasti.

Näide:

Katkendid 13-aastase poisi kirjast oma kasuisale: „Tere kallis isa. Kuidas sul läheb? Mul läheb siin lastekodus enam-vähem. Ma olin loll, et kodust ära jooksin, kui ma oleks veel paar aastat nuusutanud, siis ma oleks juba surnud, aga näe enam ma ei nuusuta./.../ ma tahan sind näha, aga veel ma tahan, et mina, sina, Sille ja Rita (õed, nimed muudetud) kohtuksime ja saaksime omavahel rääkida. Sille on juba 17-aastane, ta on väga ilus õde. Ma kardan tema pärast väga, tead miks, sest ta kasutab uimasteid ja ma kardan, et ta võib ära surra. /.../ Olgugi, et ema oli paha ja hea, aga ema jääb emaks. /.../ Mind teeb see elu kurvaks, mis mul on olnud. /.../ Isa, ma ei taha, et sinuga midagi juhtuks. Ma armastan sind ja teisi perekonda väga.“

Õdede ja vendade vahelise suhte katkestamine võib kaasa tuua negatiivseid tagajärgi, mis avaldavad asjaosalistele mõju kogu nende elu jooksul. Õdede ja vendade lahutamine kasuperedesse andmisel või lapsendamisel muudab laste emotsionaalse koorma ning trauma veelgi suuremaks, sest:

- lapsed on pidanud juba toime tulema vanematest lahutamisega ja nende kaotusega;
- kui lapsed lahutatakse ka õdedest-vendadest, peavad nad taas leina kogema.

Lastel, kes kasvasid peres, kus neid vanemate poolt väärkoheldi või kus vanemad nad hooletusse jätsid, võivad õdede ja vendade omavahelised suhted tavapärasest veelgi tugevamad olla, sest:

- vanemad õed-vennad on pidanud hoolitsema nooremate eest, lapsed on õppinud väikesest peale üksteisele lootma, üritama üheskoos raskustega toime tulla;
- tänu õdedele-vendadele on lastel õnnestunud säilitada mingilgi määral positiivne enesehinnang;
- õdede-vendade vahel on kujunenud usaldus, nad avaldavad üksteisele endast selliseid külgi, mida ei saa jagada mitte kellegi teisega.

Otsus muuta lapse kasvukeskkonda muudab ka tema sotsiaalseid suhteid ja võib mõjutada lapse identiteeti ning enesehinnangut. Peame mõistma, et õdede-vendade, vanavanemate jt lastele oluliste inimestega kohtumine või muul viisil suhete hoidmine on lapse emotsionaalne toetamine.

2.2. Kasupere ja asenduskodu võimalused lapse sidemete tugevdamisel bioloogiliste lähedastega

Külastused ja kohtumised on perekondlike sidemete toetamise peamiseks vahendiks. Et külastus/kohtumine täidaks eesmärki ega tekitaks kummalegi osapoolle – kasuperele ja bioloogilistele lähedastele, õdedele-vendadele – probleeme, tuleb see eelnevalt hästi läbi mõelda.

Esimeseks sammuks on perevõrgustiku kaardistamine – kes kuuluvad lapse lähisugulaste hulka, kus nad elavad, millega tegelevad. Soovitav on teha seda omavalitsuse lastekaitsetöötaja, kasuvanema ja lapse koostöös. Seejärel arutada lapsega läbi, kes on temale olulised inimesed, kellega ta tahab suhet hoida. Edasi rääkida läbi suhtlemise võimalused – kohtumised, helistamised, kirjavahetus, *skype*, tähtpäevade tähistamine ja nende

puhul meelespidamine jne. Seda saab teha kasuvanem. NB! Kohtumiste planeerimisel ja läbiviimisel on oluline arvestada lapse vanust.

Teine samm: kui eeltöö on lapsega tehtud, siis võtta ühendust pereliikmetega, kellega laps kohtuda soovib ja küsida nende seisukohta võimalike kohtumiste või muude kontaktide osas. Ka siin oleks kokkulepete sõlmimisel kolme osapoolle (laps, kasuvanem, lastekaitsetöötaja) koostöö soovitav. Lapse kaasamine mõjuks positiivselt ta enesehinnangule ja identiteedile. Kui lapse õed-vennad elavad teises omavalitsuses, on soovitav, et lapse elukohajärgse omavalitsuse esindaja, kasupere ning õdede-vennade eestkostja teeksid seda koos.

Kolmas samm: kohtumiste ühine planeerimine kindlustab, et kõik mõistavad külastuste eesmärki. Lepitakse kokku, kas külastused saavad toimuma järelevalve all (laps koos kasuvanemaga, lastekaitsetöötajaga vm) või ilma, ning kus, kui pikalt ja kui sageli need toimuvad. Kokku tuleb leppida ka korralduslik külg, st kes tagab transpordi, kuidas teatatakse, kui kohtumine ei saa mingil põhjusel toimuda (nt laps haigestub) vms. Kogu vastutuse jätmine kasupere kanda võib tekitada perele lisapingeid.

Neljas samm: lapse ettevalmistamine kohtumiseks. Bioloogiliste õdede-vendadega või teiste lähisugulastega kohtumiste eel on kasuvanema rolliks laps külastuseks ette valmistada. Laps vajab võimalikult palju eelinformatsiooni, et tal oleks selge arusaam kohtumise käigust: kellega, kus, millal, kui pikalt ta kohtub ja mis peale kohtumist toimub. Tähtis on kohtumispäiga turvalisus – kasuvanem peab läbi mõtlema võimalikud ohud, kui kohtumine toimub vanavanemate või vanemate juures. Vendade-õdede elutingimused võivad lapsele mõjuda süütunnet tekitavalt (*minul on hästi, õdedel-vendadel mitte nii hästi*). Ka kiindumussuhte iseloom vanematesse ja vanavanematesse võib tekitada lapses erinevaid tundeid (*me armastame teineteist, kuid ma pean ikkagi ära minema*). Lapsega tuleb läbi rääkida, kas ta soovib, et kasuvanem oleks kohtumise juures või mitte.

Laps vajab ettevalmistust, et tulla toime kohtumise käigus või sellele järgneval ajal tekkinud tunnetega. Lapsele on soovitav eelnevalt rääkida, millised tunded võivad tekkida nt vanaemal, kui ta lapselapsega kohtub (*tal võivad pisarad silma tulla*). Peale kohtumist peab kasuvanem võtma aega, et kuulata lapse mõtteid, vastata küsimustele, püüda mõista last vallanud tundeid. Kohtumisele järgnev vestlus lapse ja kasuvanema vahel teenib eelkõige lapse rahustamise ja tasakaalustamise eesmärki. Lapsel võib olla raske mõista oma vanemate käitumist, kus peresuhetes on olnud nii negatiivseid kui ka positiivseid hetki. Lastel on kalduvus võtta süü kujunenud olukorras enda peale (*kui ma oleksin olnud parem laps ja hästi õppinud, ei oleks peres pahandusi olnud ja ma võiksin seal elada jne*). Kasuvanema roll on kuulata ja toetada last, selgitada talle arusaadavalt tekkinud olukorra võimalikke põhjusi. Lubamatu on kritiseerida või mõista hukka lapse lähedasi, kuid nende halvad teod, mis pere lagunemisele viisid, vajavad kriitikat.

Kasuvanem peab jälgima kohtumiste mõju lapsele – kas ja mis suunas midagi lapse käitumises muutus. Kui kasuvanem osaleb kohtumisel, on tal võimalus jälgida lapse ja tema lähedaste (õdede-vennade, vanavanemate) kehakeelt, miimikat, poose. Kui kasuvanem kohtumisest osa ei võta, peab ta varuma kohtumisejärgseks perioodiks aega, et peale kohtumist lapsega vestelda, kuulda ta mõtteid, tajuda tundeid. Vestlus ei tohi toimuda küsimuste-vastuste stiilis. Vanem võib paluda, et laps räägiks, kellega ta kohtus, mida toredat koos tehti jne.

Lapsel võib pärast kohtumist tekkida rohkesti küsimusi nii käesoleva hetke kui ka tuleviku kohta. Kasuvanem peab olema valmis nendele vastama. Õdede-vendadega kohtumised on igati tervitatavad. Probleem võib tekkida siis, kui õed-vennad elavad koos vanematega ning laps puutub kodu külastades kokku ema, isa või vanavanematega. Vanematelt saadud informatsioon võib tekitada lapses segadust.

Näide:

11-aastane Kati tuli pärast kodus käimist asenduskodu tagasi sõnumiga, et ema oli öelnud, et varsti tuleb kohus ja seal otsustatakse, millal Kati oma vendadega koju tagasi saab. Ema ja isa olid öelnud, et püüavad alkoholi enne kohut mitte tarvitada. Tegelikult on lapsed siiani asenduskodus.

Probleemses keskkonnas kasvanud laps puutub kokku elu pahupoolega, täiskasvanute muredega ja hakkab varakult vastutust võtma. Siin on kasuvanema roll aidata lapsel uues keskkonnas lapsepõlve nautida.

Näide:

Eelmainitud 11-aastane Kati, kes teenis suvevaheajal tööga taskuraha, vastas küsimusele, mida ta selle raha eest osta plaanib: „Endale ostan mõned koolitarbed, aga poole rahast annan vanaemale, et me saaksime surnuaial vanaisa hauale plaadi tellida”

Kohtumised ei ole ainsaks võimaluseks hoida suhteid õdede ja vendadega ning teiste lapsele oluliste lähedaste inimestega (vanavanematega, sõpradega jt). Kasuvanemal on ka teisi võimalusi. Ta saab:

- anda lapsele informatsiooni tema perekonna kohta, rääkida lapsega perekonnast;
- hoolitseda selle eest, et lapsel oleks oma perest (õdedest-vendadest, vanavanematest) pilte. Saata lapse pilte lapsele olulistele inimestele;
- julgustada last kirjutama oma õdedele-vendadele kirju, joonistama pilte, valmistama üllatusi vms. Kasuvanema roll selles, et laps oma kirjale vastuse saaks, on samuti oluline. Ta saab öelda, kui väga laps oma lähedastelt teateid ootab.

Näide:

29-aastase venna kiri oma 11-aastasele õele asenduskodusse (kiri tõlgitud eesti keelde): „Tere mu kallis õeke. Ma väga igatsen sinu järele. Kuidas sul läheb, ega sulle juhuslikult liiga ei tehta? Kuidas sul tervis on? Meil emaga on kõik hästi, elame sõbralikult, ainult emal valutavad jalad, kui hakkab sadama. Ja sajab peaaegu kogu aeg ja külm on ka. Minul on kõik hästi, haige ei ole ja elu on normaalne. Ootan sind septembris. Tädi Ljudalt ja tädi Galjalt sulle suur tervitus, tädi Ljuda samuti igatseb sinu järele ja ootab sind. Sellega siis lõpetan. Nägemiseni. Sind armastav vend Sergei.”

Õe vastuskiri (kirjavead on parandatud):

„Kallis ema, ma armastan sind. Ma tahan koju. Venda ma ka armastan. Ma elan X lastekodus. Mul on head kasvatajad. Nende nimi on (kõigi nelja kasvataja nimed on kirjas). Vend, ma tahan, et sa siia tuled. Ema, kuidas sina elad? Kas hästi? Ma armastan. Vanaema, ma tahan elada Tallinnas. Krestina, 11-aastane.”

Erilist suhtumist vajavad need lapsed, kes on orvud, kellel ei ole õdesid-vendi ega lähisugulasi. Sellised lapsed tunnevad end üksikuna ja neile on sõbrad väga tähtsad.

Näide:

Väljavõte 11-aastase Olja kirjast asenduskodust hooldusperre läinud sõbrale: „Tere Kersti! Me kõik ootame sind. Palun tule. Saada palun mulle oma pilt, kus oled peal sina, Erik, Emil ja Riina (need on Kersti õde ja vennad, nimed muudetud). Kas sa saad tulla minu sünnipäevale koos Eriku, Emili või Riinaga? /.../ Kas sa saad tulla?”

Me võime tahta last tema mineviku ja perekonna eest kaitsta, tundes ja teades, et lapsel on emotsionaalselt valus, kuid see ei ole võimalik – minevik ja perekond on üks osa lapsest.

Praktilisest elust võib tuua rohkesti näiteid, kus täiskasvanud lapsendatud või eraldi kasvanud lapsed otsivad oma juuri, õdesid-vendi ja teisi lähedasi. See on kinnituseks eeltoodud seisukohtadele: nad tahavad võtta ühendust endaga bioloogiliselt seotud inimestega. Otsimine ja üksteise taasleidmine on tervendavad kogemused. Õdede-vendade paigutamine perehooldusele koos või vähemalt nende omavahelise kokkupuute alahoidmine on meeskonnatöö tähtis osa.

Kasupere roll ja vastutus lapse suhete toetamisel õdede-vendade ja teiste lapsele oluliste inimestega on suur. Kasuvanem:

- peab teadma, kui tähtis on austada ja toetada laste sidemeid õdede-vendade jt lähedaste inimestega;
- peab mõistma, kuidas kokkusaamised oma perekonnaliikmetega võivad laste tundeid ja käitumist mõjutada;
- peab suutma abistada last tunnetega toimetulemisel.

Hea on, kui kasuvanem annab ka õdedele-vendadele ja teistele lähedastele tagasisidet, kui olulised on lapsele kohtumised ja muud kontaktihoidmised.

Näide:

Kasupere ema rääkis, et ta kasutütre sünnipäev oli lapsele kurb seetõttu, et ta asenduskodus elavad vennad ja õed teda sel päeval meeles ei pidanud. Laps ootas seda väga.

Tõstatatud teemal on ka teine osapool – õed-vennad või vanavanemad, kellest laps eraldati, tunnevad lapse pärast muret. Kui nad ei tea, kuidas lapsel uues peres läheb, hakkavad nad muretsema, tunnevad endal süüd.

Näide:

Vanaema võttis kasvatada oma tütre kaks koolis käivat last. Tütrel tööd ega kindlat elupaika ei olnud. Vanaema tuli lapselaste kasvatamisega toime, käis tööl ja andis endast parima. Kui selgus, et tütar sünnitas kolmanda lapse, kuid loobus selle kasvatamisest, pidi vanaema pisarsilmil tunnistama, et imiku kasvatamisega ta toime ei tule. Laps lapsendati. Et vanaema südamevalu leevendada ja vanaemat õde-venda oma väikeõe saatusega kursis hoida, oli lapse uus pere valmis vähemalt kaks korda aastas (jõulude ajal ja lapse sünnipäeval) saatma lapsest pildi ja kirjutama mõne lausega, kuidas lapsel läheb. See rahustas vanaema. Infovahetus toimus lastekaitsetöötaja vahendusel.

Kokkuvõtteks: Vanemlikust hooldisusest ja perekondlikust keskkonnast ilma jäänud lapse elus on muud perekondlikud sidemed seda olulisemad. Lapse identiteeditunnetust aitavad säilitada õed-vennad, kellega laps on seni koos kasvanud või tihedalt suhelnud. Õdede-vendade üksteisest võõrdumine võib vähendada laste üldist turvatunnet ja suurendada pidetust. Mõistetav on, et kohtumiste ja teiste suhete hoidmise võimaluste loomine lapse ja ta lähedaste vahel on kasuvanemale täiendavaks lisaülesandeks. Professionaalsed kasupered tulevad sellega hästi toime ning väärivad tunnustust.

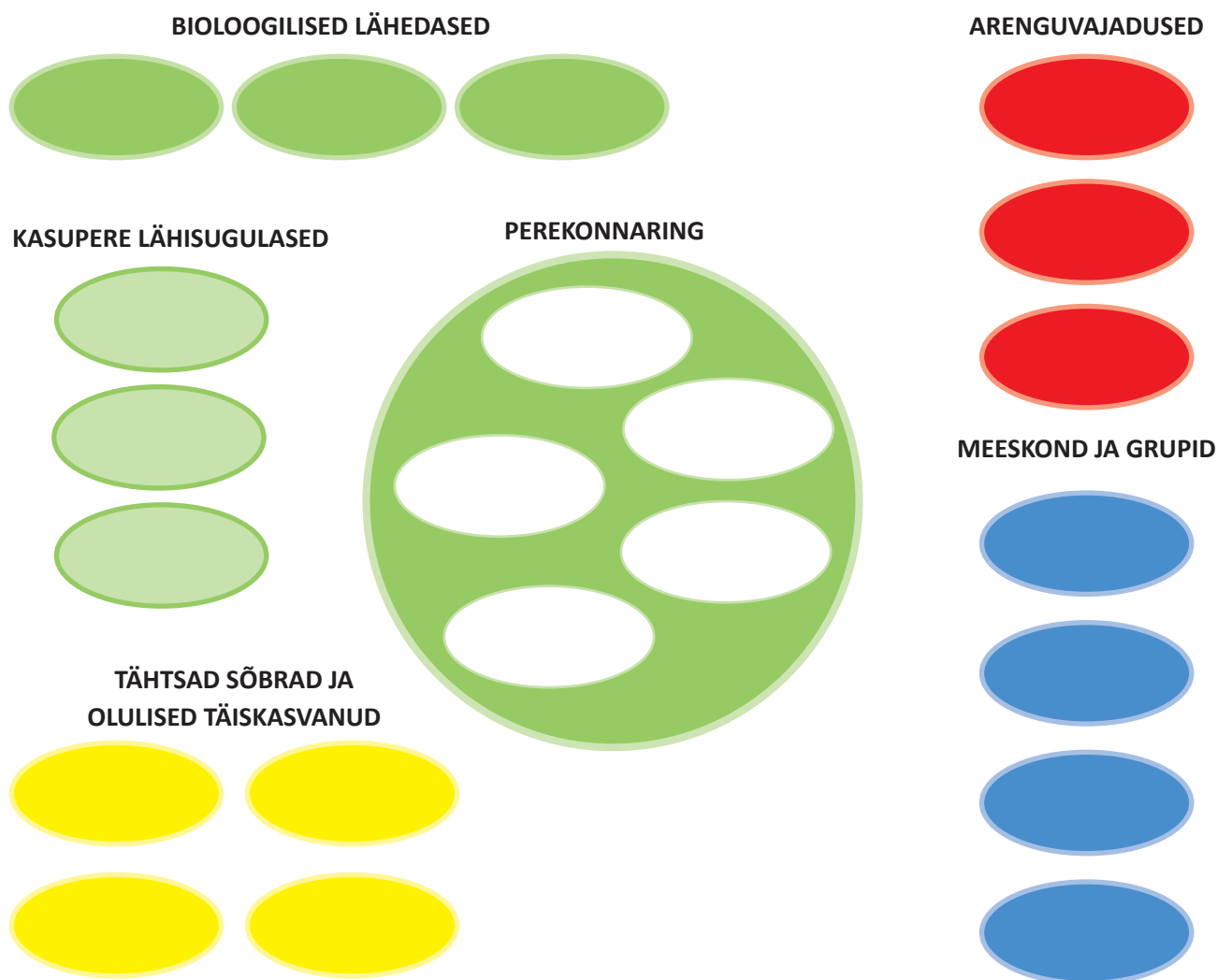
2.3. Sotsiaal- ehk suhtlusvõrgustiku tähtsus

Lisaks suhetele bioloogiliste lähedastega muutub lapse kasvades talle üha tähtsamaks sotsiaalne võrgustik – isikud ja grupid, kellega lapsel tekivad otsesed ja püsivad suhted ning kes rahuldavad lapse igapäevaseid vajadusi – kiindumus-, kuuluvus- ja stabiilsusvajadust. Sotsiaalse võrgustiku kujunemine on seotud oskusega suhelda ja suhteid hoida.

Ökokaart annab lapse sotsiaalsest võrgustikust hea ülevaate, näitab sidemeid ja suhteid isikute ja ümbruskonnaga.

Ökokaardi osad:

- ring keskel – perekonnaring (ovaalide sisse kirjutada lapse ja kasupere liikmete nimed);
- ovaalid vasakul ülal (rohelistes) – lapsele tähtsad bioloogilise pere liikmed, kellega on soov ja võimalus suhelda, ning uue (kasu)pere olulised liikmed, lähivõrgustik;
- ovaalid vasakul all (kollastes) – lapsele tähtsad sõbrad (ka olulised täiskasvanud);

- ovaalid paremal ülal (punased) – lapse arenguvajadused: lasteaed, kool, raviastutus;
- ovaalid paremal all (sinised) – meeskonnad ja grupid, kuhu laps kuulub (huviringid jm).

Lapse uude perre või asenduskodusse paigutamise järel joonistada lapse suhete kaart ning hakata seda koos lapsega täiendama. Ökokaart aitab visualiseerida, kus on lapse suhete loomisel arenguruumi: kui selgub, et nooruk ei kuulu ühtegi meeskonda või gruppi, tuleks seda lapsega koos arutada ja leida talle sobiv huviring või treeningrühm.

Ökokaardile on kasulik märkida suhete iseloom lapse ja tema sotsiaalse võrgustiku osapoolte vahel. Tõmmake igast ovaalst pereringis asuva lapseni suhet märkiv joon: tugev sirgjoon tähistab tugevat positiivset suhet, punktiirjoon tähistab nõrka suhet ning läbikriipsutatud joon tähistab stressirikast suhet.

2.4. Suhete loomisega kaasnevad ohud (Sigrid Petofer, MTÜ Oma Pere tegevjuht)

Meie elukvaliteet sõltub sellest, kuidas me panustame suhete loomisse, hoidmisse ja lõpetamisse. Lapsed, kes on eraldatud oma vanematest ja paigutatud turva- või asenduskodusse, satuvad raskesse olukorda. Nii puudub kõigil osapooltel tihti teadmine, mis lapsest edasi saab: kas tal on võimalus minna koju tagasi, kas ta jääb elama asenduskodusse või leitakse talle perekond. Igal juhul jääb seoses paigutusega lapsele tihti terve rida lõpetamata ja ebamääraseid suhteid. Laps vajab aga nagu iga täiskasvanugi oma suhetes selgust ja kindlust.

Suhete kaardistamisel on suureks abiks ökokaart ja genogramm, mis säilitavad suures mahus infot lapsele oluliste suhete kohta ka asenduskodu töötajate või kasupere vahetuse ning erinevate paigutuste puhul. Lapse ebasoovitava käitumise põhjuseks on tihti kellegi talle olulise inimese puudumine tema elust. Asenduskodude juurde loodud sõprade klubid on hea võimalus kaasata vabatahtlikke lastega tegelema. Samas on oht, et vabatahtlikud on ettevalmistuseta ja loovad lastega suhteid, mis teevad lastele hiljem haiget. Näiteks on vabatahtlikud emotsioonide ajendil võtnud lapsi endale külla või viinud kinno. Paari kohtumise käigus on nad lubanud lapsele temaga suhtlemist jätkata, kuid pole rohkem last külastanud. Selline olukord kasvatab vaid lapse usaldamatust täiskasvanute suhtes.

On esinenud juhtumeid, kus last perekonda soovivad inimesed, kes ei ole vastavat ettevalmistust saanud, on külastanud asenduskodu ja loonud lapsega suhte. Hiljem on selgunud, et lapsel on veel viis õde-venda või on lapsed vene kodakondsusega ja lapse perekonda elama asumine pole võimalik. Samas on lapse ja pere vahel juba kiindumus tekkinud. Teine praktikas levinud viga on see, kui asenduskodus tegutsev vabatahtlik on emotsioonide ajendil või kellegi õhutusel hakanud tugiisikuks ja sealt edasi perekonnas hooldajaks või eestkostjaks. Hiljem on selgunud, et ta polnud selleks valmis ja laps viiakse tagasi asenduskodusse.

Vigade vältimiseks peab nii asenduskodu sõprade klubi liige, tugiisik kui ka kasuvanem saama põhjaliku ettevalmistuse lapsega suhtlemiseks, lapse mõistmiseks ja tema arenguvajaduste rahuldamiseks. Iseendalt tuleb küsida, miks ma seda teen, kui palju on mul selleks ressursi ja kas minu teised pereliikmed on sellega nõus. Iga suhte loomine ja sellega kaasnev on täiskasvanu vastutus. Esialgu peavad täiskasvanud (nt asenduskodu, lapse elukohajärgne omavalitsus ja uus perekond) põhjalikult hindama lapse vajadusi ja oma võimalusi ning alles seejärel langetama otsuse lapsega suhte alustamiseks.

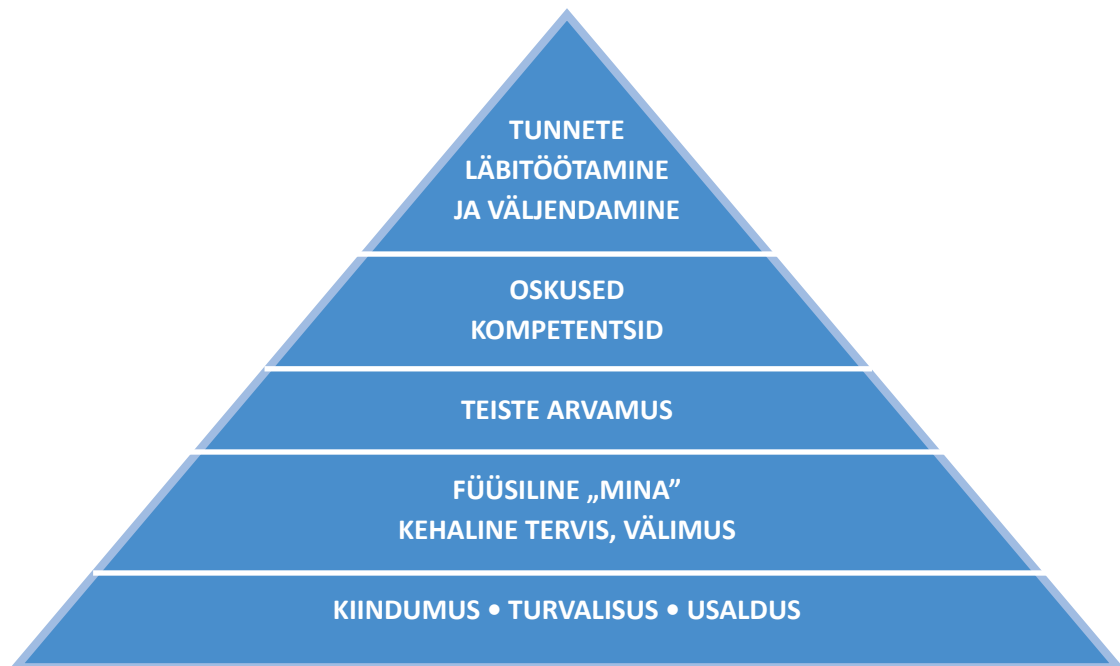
LAPSE SUHE ISEENDAGA – ENESEHINNANG

Lisaks lapse kohta käivatele ametlikele andmetele ning suhete võrgustikule on äärmiselt oluline koguda materjali, mis toetab lapse enesehinnangut ja minapilti. Enesehinnang on mõistena keeruline. Enesehinnang on sisemine, nähtamatu omadus. See ei kaalu midagi, sel pole kuju ning see on teatud mõttes mittenähtav, ent tal on tohutu tähendus. Enesehinnang on mingil määral vaid mõte, protsess, mis toimub igaühe kõrvade vahel. See on teatud arusaam, oletatav väärtus. Ja kuna see on mõte, siis see kogu aeg muutub.

3.1. Enesehinnang kui isiksuse vundament

Lapse enesehinnang on tähtis. Me tahame lapsi, kes mõtleksid endast hästi. Enesehinnangu ülesehitamine on eduks hädavajalik ning vanemad on selle läbiviijaks. Enesehinnang kujuneb siis, kui lapsele lähedased inimesed annavad edasi positiivseid tundeid ja laps võtab need positiivsed tunded omaks. Olen nõus seisukohaga, et on vaja anda objektiivset tagasisidet, kuid ka seda tuleb anda positiivsete tunnetega.

Enesehinnangu olemuse mõistmiseks kujutagem endale ette püramiidi, millel on viis tasandit:

ESIMENE TASAND on enesehinnangu alustalaks ja selle komponentideks on **kiindumus, turvalisus ja usaldus**. Lastel, kes vajavad asendushooldust, on reeglina probleeme nii kiindumuse kui ka usaldusega. Asenduskodu personali või kasupere ülesandeks on kõigepealt alustada eelduste loomisega usalduse, kiindumuse ja turvatunde tekkimiseks.

Kiindumussuhe on eriline emotsionaalne side lapse ja vanema vahel, mis hakkab arenema imikul mõne kuu vanuses varajaste kogemuste najal. Kiindumussuhe ei ole lapse iseloomujoon. Lapse kasvades ja arenedes tema vajadused muutuvad ning vanema võime vastata eri vanuses lapse vajadustele võib olla erinev, seega

võib kiindumussuhe muutuda. Siit järeldus – kui vanem tunneb ära lapse vajadused ja suudab neid rahuldada, on võimalik turvalise kiindumussuhte areng ka lapse kasvades, hilisemas eas. See nõuab aga tõsist tööd nii enda kui ka lapse ja nendevahelise suhtega. Kõige lihtsam kiindumussuhte sõnastus on: kiindumust iseloomustab positiivne energia, mida inimesed annavad teineteisele. Turvalisel kiindumussuhtel on lapse arengus oluline tähtsus. See:

- mõjutab lapse intellektuaalset võimekust (lapse IQ tõuseb);
- aitab lapsel loogiliselt mõelda, mõista põhjuse ja tagajärje seost;
- aitab lapsel toime tulla stressi ja pingega;
- aitab lapsel selekteerida seda, mida tajub – laps mõistab huumorit, viha jne;
- aitab südametunnistusel kujuneda;
- aitab lapsel toime tulla hirmude ja murega (laps saab hakkama paanikaga);
- aitab lapsel kujundada tulevikusuhteid;
- aitab lapsel vähendada armukadedust ja kadedust;
- aitab lapsel omandada positiivseid väärtushinnanguid.

Kui lapsel kiindumussuhe puudub, on teda raske õpetada, sest ta võitleb kõigele vastu!

Kiindumuse kujunemise põhialuseks on vanema armastus, mida laps peab tunnetama. Armastuse väljendamiseks on lihtsaid võtteid:

- soe, armastav silmside ja naeratus (enne lapse kõnetamist looge temaga silmside);
- füüsiline lähedus ja hoolitsemine, väiksemate laste puhul kiigutamine;
- jagamatu tähelepanu, lapse kuulamine;
- usu väljendamine lapsesse (ma usun sind);
- lapse julgustamine ja tunnustamine;
- lapse kaasamine ühistegevustesse;
- vanemal oma eksimuse tunnustamine (anna andeks, ma olen ka inimene);
- empaatia ilmutamine (vanem tunneb lapse tundeid, elab neid koos lapsega üle);
- kvaliteetaeg lapsega.

On kasulik meeles pidada, et lapsed peegeldavad armastust, nad ei algata seda. Kiindumussuhte kujunemist soodustab uus olukord – laps, kes perre saabub, tunneb end üksikuna ja see on eelduseks kiindumussuhte kujunemisele. Esimestel perre tuleku päevadel, nädalatel ja kuudel on tähtis osa kiindumuse kujunemisel. Initsiatiiv kiindumussuhte loomisel ning vastutus selle tekkimise ja hoidmise eest kuuluvad täiskasvanule.

Lapse turvatunde kujunemine algab väikelapseeas. Teismelisena võib selle puudumine lihtsalt välja lüüa, mis väljendub raskustes sattumises probleemide lahendamisel. Turvatunde puudumisega võib kaasna noore depressiivsus ja kalduvus suitsidaalsusele. Sageli võib lapsel esinev kõhu-, pea- või seljavalu olla depressioonile viitav sümptom ning ka vastupidi – kroonilised haigused ja valud võivad põhjustada depressiooni. Seega tuleb ka turvatunde loomisele lapses pöörata väga suurt tähelepanu.

Turvatunde kujunemise eelduseks on lapsevanema sõbralik kindlameelsus piiride kehtestamisel, nõudlikkus ja järjekindlus ning igapäevarutiinid, eelkõige kindel päevakava. Lapsele on oluline teada, et on olemas keegi, kes teda kuulab ja mõistab, kelle juurde võib igasuguse murega minna, lisaks pereliikmete vaheline ühtekuuluvustunne.

Pole oluline, kas lapse turvatunnet on kahjustanud üks juhtum või pikaajaline traumade rida, tähtis on see, et turvatunnet tuleb pidevalt suurendada. See tähendab, et laiendatakse inimeste ringi, kellele laps võib kindel

olla, püütakse hoida elu stabiilsena, vältides suuri muutusi või muudatusi, rõhutatakse, et halbu asju saab neid ette nähes ära hoida ning pärast traumas elatakse edasi endises argirütmis.

Lapse maailm lendab uppi, kui pind jalge alt kaob, kui keegi pereliikmetest jääb haigeks või vanemad lahku lähevad. Siis aitavad edasi minna tuttavad asjad ja taas rutiin – tuttav koolitee, vanad sõbrad, enda asjad oma toas, kindlad ja korduvad igapäevasündmused. See kõik mõjub rahustavalt ning taastab usu, lootuse ja usalduse tuleviku suhtes. Elu läheb edasi.

Usalduse all mõistetakse uskumust teise osapoole aususesse, erapooletusse ja etteaimatavusse. Usaldus eksisteerib, kui me usume teisesse. Usaldus tähendab lähedust. Lähedusel on omakorda kaks mõõdet – avatus ja kiindumus. Mitmed arenguteooriad rõhutavad, et inimese usaldusvõime kujuneb välja esimeste eluaastate jooksul. Eelkõige kujuneb see välja lapse suhetes oma vanematega. Usaldus kasvab olukordades, kus tunne me end haavatavana. Tõrjumise või karistamise võimaluse kasutamata jätmise ehk suuremeelsus suurendab usaldust.

Usaldus on vastastikune tunne – vanem usaldab last ja laps usaldab vanemat. Usalduse tekkeks on oluline mõlemapoolne lubaduse (sõna) pidamine. Usalduse loomine kestab kaua, kuid lõhkuda saab seda hetkega. Kas me teeme alati seda, mida oleme lubanud? Tõenäoliselt ei, kuid äärmiselt tähtis on teist osapoolt teavitada, kui kokkuleppes on midagi muutunud. Täiskasvanu peab püüdma igal juhul oma lubadust pidada, samal ajal kui lapsel on lubatud eksida ning kui miski ei õnnestu, siis uuesti proovida. Usaldus laguneb, kui me ei suuda järjekindlalt käituda või lubadust kinni pidada. Usalduse purunemine hävitab suhte usaldusobjektiga. Samas on hea teada, et usaldust on võimalik ka üles ehitada, kuigi see on raske ja vaevaline protsess, mis toimub väga väikeste sammude haaval. Parim viis usalduse taastamiseks on asjade selgeks rääkimine. Last tuleb võtta võrdsena, küsida tema arvamust. Samas on äärmiselt oluline, et vanem paneb piirid ja seab reeglid. Kui laps ei taju vanemat tugevana, ei saa ta teda usaldada ning lapse enesehinnang ei arene. Laps, kes satub asendushooldusele, on saanud kaasa kogemuse, et täiskasvanud inimesi ei saa usaldada. Vanem ei ole hoolitsenud lapse vajaduste eest, kuigi on seda lubanud.

TEINE TASAND on füüsiline „mina“ – kehaline tervis, välimus. Lapse enesehinnangut mõjutavad väga oluliselt vanemate ja kogu pere kommentaarid tema väljakujuneva keha kohta. Laps peaks saama tunda, et tema kehaga on kõik korras ja et see on ka arenemisjärgus ilus. Tuleks tähele panna näiteks sedagi, kuidas täiskasvanu enda ja teiste kehast räägib ja kas ta teeb kõhnade või paksude inimeste kohta pidevalt märkusi. Tänapäeval on kõigil lastel oht tunda oma välimuse pärast alaväärsuskompleksi. Lapselikku ümarust või kiire kasvuga kaasnevaid ebaproportsionaalseid kehaosi üldiselt ei imetleta ning neid pole ka moepiltidel näha. Eriti tundlikud (ja sageli täiesti põhjusetu) on oma välimuse suhtes murdealised noored.

Füüsilise „mina“ arengule mõjub positiivselt lapse kehaliste oskuste ja võimete arendamine. Lapsed on sündides varustatud teatud võimetega – nad on võimelised õppima kõndima ja rääkima. Kasvades omandavad lapsed üha uusi oskusi. Sportlikul tegevusel on oluline roll lapse enesehinnangule. Igapäevase ringijooksu ja hüppamise kõrval kujuneb lapsel varem või hiljem soov end võrrelda ja veenduda, kas ta suudab kaugele hüppata, kiiresti joosta, täpselt visata jne. Tal tekib soov näidata end teistest paremana, tugevamana, kiiremana, osavamana. Et olla mingil alal teistest parem, tuleb lisaks füüsilistele eeldustele ka harjutada. Harjutades tugevneb tahe, kasvavad visadus, järjekindlus ja eneseületusvõime ning eesmärk saavutatakse raskustest hoolimata. Tahte ja visaduse kasvatamine on tugev tegur enesehinnangu kujunemisel.

Kui välimuse osas midagi eriti muuta ei õnnestu, siis kehaliste oskuste ja võimete arendamine on võimalik ja väga tervitatav. Tunnustust väärivad vanemad, kes kaasavad last oma eeskujuga spordiga tegelema ning annavad lapsele vahetevahel mõista, et on asju, mida laps suudab vanemast paremini sooritada. Laps peab tunda saama nii võidurõõmu kui ka kaotusekibedust ja parim viis seda harjutada on esialgu koos vanemaga.

KOLMAS TASAND on teiste inimeste arvamus. Lapse enesehinnangut kujundavad kaaslaste kommentaarid, õpetajate arvamused, huvijuhtide sõnad, õdede-vendade naljad jne. Ebakindla enesehinnanguga laps

on negatiivsete kommentaaride suhtes ülitundlik ning kohati isegi tähtsusetuna tunduv märkus võib enesehinnangu nulli viia. Lapsele tuleb kasuks, kui tema ümber on palju toetavaid täiskasvanuid.

Näide:

Nõustaja juurde tuli 9-aastane poiss, keda koolis narriti. Poiss reageeris sellele narritaja tagaajamise ja löömisega, millega omakorda kaasnes karistus õpetaja poolt. Lapsel tekkis tugev vastuseis kooli suhtes. Lapse ema jutuaajamine õpetajaga ei andnud soovitud tulemust. Nõustamise käigus arutati poisiga läbi erinevaid võimalusi, kuidas narrimisele reageerida. Lõpuks valis laps võimaluse, et mängib narrijaga „kurti“, st ei tee välja, mida talle öeldakse. Võtte töötas, poiss jäeti rahule.

Isegi põgus kokkupuude inimesega, kes last toetab, on parem, kui selle täielik puudumine. Hästi toimivad vanemate meenutused oma kooliajast, kus puututi kokku sarnaste probleemidega nagu laps praegu. Vanem ei pea näitama, et tal koolipõlves probleeme ei olnud ja ta tuli kõigega suurepäraselt toime. Tähtis on, et vanem oleks empaatiline, tunnetaks lapse tundeid ja peegeldaks neid. Nt hindas üks täiskasvanud mees pereuuringu käigus oma isa kasvatusmeetodeid sõnadega: „Mu isa valdas tunnustamise kunsti!“

Ära unusta last iga päev kiita ja tänada. Selleks leidub alati mõni hea põhjus. Ergutamise jõul on areng kõige kiirem.

Kiitmisega võivad kaasneda ka ohud:

- lapse juhuslik kiitmine võib vallandada vastupidise käitumise – seda juhul, kui lapse enesehinnang ei ole terve (nt kiidetakse last söögilauas viisaka käitumise eest, millele laps võib reageerida eriliste inetustega);
- kui lapse tublimaks saamine (muutused) uues keskkonnas toimuvad liiga kiiresti, siis lapse enesehinnang ei pruugi suuta seda omaks võtta ning käitumises võib toimuda tagasilangus (laps, kes ühel päeval on koolis saanud päevikusse kiituse, võib järgmistel päevadel ootamatult halvasti käituda).

Selge on, et last ei saa vati sees kasvatada, kuid teda tuleb õpetada keeruliste olukordadega toime tulema.

NELJAS TASAND on oskused ja kompetentsid.

Endast lugupidamist ehk enesehinnangut (austust, mida lapsed iseenda vastu tunnevad) ei mõjuta ainult see, mida teistelt kuulatakse. Lapse minapildi hulka kuulub ka usk oma pädevusse ja vastutusvõimelisusesse.

On oluline, et lastele antaks võimalus oskuste arendamiseks ning koos sellega vahendid ja toetus, mida nad nende oskuste arendamisel vajavad.

Milliseid teadmisi ja isiksuseomadusi vajab inimene, et iseseisvas elus toime tulla? Tähtis on, et inimene:

- mõistab, mis on õige, mis vale (väärtushinnangud);
- näitab üles initsiatiivi;
- on paindlik;
- on püsiv, viib tegevuse lõpuni;
- on organiseeritud, mõtleb läbi, mida ja kuidas teha;
- on valmis andma endast parima;
- on vastutustundlik ja kannatlik;
- on sõbralik ja empaatiavõimeline;
- on huvitatud ja uudishimulik;
- on koostöövalmis;
- on hooliv ja armastav;
- on probleemilahendusele orienteeritud;
- on huumorimeelega, ilma teisi haavamata.

Kõik eeltoodud oskused kujunevad tegutsemise käigus. Lapsesse on kodeeritud soov tegutseda. Ameerika motivatsiooniguru Anthony Robbins on nimetanud kuus inimlikku vajadust, mis toovad kaasa tahte tegutseda. Meil vanematena on ülesanne neid vajadusi teadvustada ja märgata ning toetada ja julgustada last tegutsema:

- vajadus muutuste (vahelduse) järele (kõige lihtsam on lubada lapsel oma toa mööbel ümber tõsta);
- kindlustunde ja stabiilsuse saavutamise vajadus;
- tunnustuse ehk tähtis olemise vajadus (see on tihedalt seotud lapse usaldamise ja julgustamisega);
- vajadus armastuse ja lähedaste suhete järele;
- kasvamise ja arengu vajadus ehk soov saada kellekski ja olla keegi (äärmiselt oluline on, et lapsel oleksid positiivsed eeskujud, iidolid, kelle sarnaseks ta soovib saada);
- maailmale ja kaasinimestele kasulik olemise vajadus – soov midagi kasulikku ära teha.
- Lapse kasvujõud on uskumatult tugev. Ta otsib talle rahuldust pakkuvat seltsi ja muutub meeldivas ümbruses juba vähese aja pärast kindlamaks. Kinkige lapsele usk tema võimetesse!

NB! Kui lapsepõlves oodatakse lapselt liiga palju, on selle tagajärjel ohustatud muu hulgas tundeelu ja enesehinnangu areng.

Näide:

Pere soovis lapsendada 5-aastast õde ja 3-aastast venda. Et näha, kas ja kuidas lapsed kohanevad, võeti lapsed perre peres hooldamise lepinguga. Sel ajal tegelesid vanemad tõsiselt lastega – püüdsid õpetada tähti, lugemist ja arvutamist, ka lihtsamaid loogikaülesandeid ehk kõike seda, millega nemad ise olid selles vanuses suurepäraselt toime tulnud. Soovitud tulemus jäi tulemata, lapsed (eriti vanem laps) muutusid jonnakaks, trotslikuks, sõnakuulmatuks, kiuslikuks teineteise suhtes ja vanemate sõnul puudus neil igasugune huvi vaimse tegevuse vastu. Tagasimineku toimus ka sotsiaalses ja emotsionaalses arengus. Pere loobus lapsendamise mõttest.

VIIES TASAND on tunnete läbitöötamine ja väljendamine.

Lapse toimetulek tunnetega valmistab vanemale tihti probleeme, sest just turvalise täiskasvanu kõrval julgeb laps ka oma kõige negatiivsemaid tundeid välja näidata. Miks täiskasvanu siiski tunneb end lapse tugevate tunnete tulvas ebakindlana?

Nimetamisväärsed põhjusi on kolm:

- Täiskasvanu ja lapse tunded on erinevad. Näiteks võib tuua leinaprotsessi. Kui täiskasvanu lein on sügav ja läbib kindlad staadiumid, siis lapse lein on „triibuline“. See tähendab, et laps leinab väikeste koguste kaupa, näitab oma kurbust välja lühiajaliselt ja tegeleb vahepeal teiste asjadega. Lapse leina väljendamise iseärasuseks on küsimuste esitamine surma kohta.
- Täiskasvanu tunneb reeglina tunde ära ja oskab sellega toime tulla, kuid lapses võib tunne tekitada segadust. Heaks näiteks on väikelaps, kes vanemaga koos poes viibides ja soovitud asja mitte saades viskub põrandale ja hakkab kisama. Tavaliselt nimetatakse seda lapse jonniks, kuid püüdkem vaadelda olukorda sellest küljest, et laps ei saa aru, et ta on vihane ega oska vihatundega hakkama saada.
- Täiskasvanu suudab oma tunde sõnastada, laps elab tunde kas välja- või sissepoole. Väljapoole elatud tunnet on vanemal kergem mõista ja lapsel ka taluda. Sissepoole suunatud tundeid on lapsel raske ära tunda ja täiskasvanul mõista.

Väljakutsuvate tunnete areng on osa inimese loomulikust arengust. Kaheaastane laps reageerib igasugusele nägelusele rusikatega ja murdealine võib vihastuda iga väiksemagi asja peale. Täiskasvanu tarkuseks on nendes suurtes arengukriisides võimalikult vähe sekkuda. Ta peaks end näitama küpsema ja targema ning mitte vihastuma ega end trotslikult üleval pidama. Selle asemel, et öelda: „Karju, mis sa karjud, mind see ei kõiguta!“ võiks öelda: „Su viha näitab, et sa ei tunne end hästi ja see on kurb.“

Soovitusi laste tunnetega toime tulemiseks.

- Suure hüsteeriahoo puhul on täiskasvanu ülesanne võtta olukord oma kontrolli alla. Väikelaps võtta sülle, rahustada hellitamisega, anda juua suhkruvett, vaadata aknast õue jms. Murdealise puhul kasutada teraapilist kõneviisi, rääkida aeglaselt, rahulikult ja madalal häälel, peegeldades lapse tundeid. Kui laps väljub toast, anda talle aega rahunemiseks ja seejärel näidata üles oma empaatiat ja mõistmist.
- Lapse tundeid tuleb aktsepteerida ning talle tuleb pidevalt õpetada, kuidas oma keeruliste tunnetega toime tulla. Kui laps on rahunenud, on vanemal suurepärane aeg neljasilmavestluseks, et kuulata, mis last ärritas, milline oli tema ootus vanema käitumise suhtes jne.
- Kasvatada last viha talitsemata tähendab seada sisse piiranguid, kontrollida ja välja pakkuda rahumeelseid lahendusi. Soovitav on arvestada lapse vanust ja kaasata koolilast kindlasti piirangute seadmise juurde – lapsele tuleb eelnevalt selgitada, mis on piirangu eesmärk.
- Last tuleb õpetada tundeid ära tundma ning nende üle valitsema, samuti nendest rääkima. Panna laps uskuma, et lõpuks läheb kõik hästi ja õnnestub.
- Hea on, kui vanem toob oma lapsepõlvest näiteid: „Nii juhtus minul ja sedasi sain ma hakkama.“
- Ka tundeikasvatuses on vanema eeskuju oluline – mida ma tunnen, kuidas neid tundeid väljendan, kuidas nendega toime tulen, kuidas tundeid maandan.

Mida on kasulik teada enesehinnangu kujunemisest?

- Enesehinnang saab alguse imikueas – kui väikelapsega tegeldakse, tõuseb ta enesehinnang.
- Esimene eluaasta on tähtis, kuid lapse enesehinnangu ja minapildi arengu seisukohalt on olulised ka kõik järgnevad aastad.
- Eelkooliealine laps tahab, et teda nähtaks ja kuuldaks. Selles eas lapsele pole kiitus kunagi üleliigne. („Oled sina alles supermees!“ „Kui uhke baleriin!“)
- Kooliteed alustav laps on õrn ja vajab peaaegu pidevalt täiskasvanu juuresolekut. Selles eas on enesehinnang nõrk.
- Koolilaps omandab teadmisi meelsasti, kui tal on õppimisest positiivseid kogemusi.
- Varajases murdeeas on minapilt väga ebakindel. Laps vajab taganttõukamist ja positiivset hinnangut. („Sa oled omapärane ja teistsugune kui teised, sa oled veetlev just sellisena.“)
- Murdealisele peab täiskasvanu olema tugevaks müüriks ja pehmeks süleks. (Müüri vastu saab välja elada oma tugevaid tundeid ja pehmes süles saab end tühjaks nutta.)
- Noorukieas on inimesel vaja, et teda hinnatakse ja koheldakse nagu teisi täiskasvanuid.
- Enesehinnang on kui ameerika mäed – mõnikord tundub, et elu pakub uskumatult palju kordaminekuid ja kõik, mida ette võetakse, õnnestub. Ent siis tulevad tagasilöögid – seda nii täiskasvanutel lapsevanematena kui ka lastel oma igapäevaelus ja toimetulemises. Esmatähtis on kodune õhkkond ja kogu pere enesehinnang. Kas raha on või pole, laste rikkuseks on vanematelt saadud aeg ja teadmine, et nad on oma vanematele tähtsad.

4. LAPSE PAIGUTAMISED JA MIDA SELLE JUURES ARVESTADA

Iga muutus inimese elus toob endaga kaasa loobumist millestki armsast või kodusest ja turvalisest keskkonnast, inimesest, esemest vms. Isegi siis, kui muutus on positiivne, tuleb seda vaadelda kui kaotust, millega kaasnevad teatud käitumismustrid.

Lapse eraldamine perekonnast on üks raskemaid elumuutusi, millega pisike inimene peab hakkama saama. Kohanemine täiesti uute oludega on rohkem kui segadusttekitav.

Lapse kohanemine võib olla kerge, keskmine või raske.

Kerge kohanemise korral normaliseerub lapse käitumine 10-15 päevaga, laps hakkab kaalus juurde võtma, ei haigestu.

Keskmise kohanemise puhul kulub lapse käitumise normaliseerumiseni ning arengus edasiminekuks 1-2 kuud. Lapsel tekib väike kaalulangus, ta võib haigestuda ning ilmnedes võib psüühilise stressi nähte.

Rasket kohanemist iseloomustab lapse sagedane haigestumine, arengus toimuv tagasilangus, millega kaasnevad nii organismi psüühilise kui ka füüsilise kurnatuse tunnused. Nimetatud nähud võivad kesta 2-6 kuud.

Esimesed 3-4 eluaastat on periood, mil lapse aju kasvab kahe kolmandikuni oma täismõõtmetest ning esikohal on emotsionaalne õppimine. Tugev stress sel ajal võib kahjustada aju õppimiskeskusi. Lapsel, kes ei suuda tähelepanu koondada, kes on pigem kahtlustav kui usaldav, pigem kurb ja vihane kui rõõmus, on erinevates olukordades raske toime tulla. Mida rohkem on lapsel sotsiaalseid oskusi, seda suurem on tõenäosus, et ta aja möödudes muutub enesekindlamaks. Enesekindel laps oskab paremini käituda ja tegutseda erinevates olukordades, luua suhteid eakaaslastega ja kohaneda väljaspool kodu. Lapsele traumaal on pikaajaline mõju, mida tuleb kindlasti arvestada. Lootust ja kindlustunnet lisab teadmine, et ajal on võime kohaneda.

4.1. Lapse üleminek perest asenduskodusse

Lapsel, kes vajab paigutamist bioloogilisest perest asenduskodusse, on suurem osa igapäevastest vajadustest rahuldamata. Lapse esmased vajadused asenduskodusse tulles on toit, peavari ja turvatunne, seejärel suhtlemine eakaaslaste ja täiskasvanutega ning tegutsemine ja füüsiline aktiivsus, millega kaasneb täiskasvanute julgustus ja tunnustus. Et laps tunneks end asenduskodus turvaliselt, vajab ta reegleid, kokkuleppeid ja igapäevarutiini. Personalil tuleb arvestada, et asenduskodusse sattuv laps on stressis ja pinges. See tingib lapse tundliku kohtlemise ja tähelepaneliku suhtlemise vajaduse. Pinget aitavad maandada mitmesugused lapsele jõukohased tegevused, mõõdukas positiivne huumor, lõõgastavad harjutused, rahulik taustamuusika ning kui laps on uues keskkonnas kohanenud, siis võib ka puudutustel olla positiivne mõju. Siiski tuleb vägivaldsest perest saabunud lapse puudutamisel (paitamisel, kallistamisel, sülle võtmisel) olla ettevaatlik. Käe sirutamine lapse suunas võib kutsuda lapses automaatselt esile eemaldumise (hirmu) refleksi. On soovitatav, et täiskasvanu küsiks lapselt, kas ta võib teda kallistada, sülle võtta, pai teha vms. Hästi mõjub lapsele täiskasvanu sõbralik pilk, mis on ühtlasi kui puudutus.

Kui asenduskodus viibiva lapse käitumine on väljakutsuv, selles ilmneb mässumeelsus, viha, küünilisus ja vastalisus, kaose tekitamise soov või ka kartlikkus puudutuse suhtes, vastuseis füüsilisele aktiivsusele ja allaandlikkus, annab see tunnistust sellest, et lapse vajadused on rahuldamata. Täiskasvanu tarkus on endale selgeks teha, millised lapse vajadused vajavad kiiremas korras rahuldamist ning tegutseda selles suunas. Nagu lapsed ei oska end vallanud tundeid ära tunda, nii ei oska nad ka oma vajadusi sõnadesse panna. Lapsed näitavad oma vajadusi käitumisega välja ja täiskasvanute ülesandeks on sellest aru saada.

Asenduskodu personali esmane ülesanne on koondada tähelepanu sobivate tingimuste loomisele lapse vajaduste rahuldamiseks, mitte probleemidele. Kõigepealt tuleb luua suhe lapsega. Kui täiskasvanul ei ole lapsega suhet tekkinud, siis distsipliin ja reeglid ei toimi.

Asenduskodu töötajad on ikka ja jälle tõstatanud küsimuse, kas nende ja lapse vahel tohib tekkida kiindumusuhet. Oma kahtlust põhjendatakse väitega, et kui laps kiindub asenduskodu töötajasse, on tal hiljem raske hooldus- või lapsendajaperre elama asuda. Mõnes mõttes on see seisukoht õige, kuid lapsel on kaasasündinud vajadus kellegi juurde kuuluda, kellessegi kiinduda. Kui lapsel see võimalus puudub, ei arene ta eakohaselt. Kiindumus on see nupp, millega kogu lapse areng käima läheb. Laps vajab hoolt ja armastust, kuid ta vajab ka võrdväärset suhtlemist, võimalust õppida oma vigadest. Asenduskodu personal peab olema sedavõrd professionaalne, et suudab hakkama saada oma tunnetega, kui laps paigutatakse perre. Teadmine, et ta on olnud oluliseks inimeseks lapse elus, kes on aidanud taastada usalduse täiskasvanutesse, on suurimaks tänuks ja tunnustuseks.

4.2 Lapse üleminek asenduskodust perekonda (eestkoste-, hooldus- või lapsendajaperre)

Kui lapsele on võimalik leida uus pere, siis olenevalt lapse vanusest, arutab kohaliku omavalitsuse töötaja selle eelnevalt lapsega läbi. Ka uue pere tulemine lapsega esmakordselt tutvuma ei tohiks suuremale lapsele tulla ootamatult, vaid laps peaks sellest päev-paar ette teadma. Vajadusel osaleb kohaliku omavalitsuse töötaja lapse ja lapsendajaperre esimesel kohtumisel. Siinkohal on tähtis (eriti suuremate laste puhul, kes räägivad, mõtlevad kaasa, saavad aru jne), et asenduskodu oleks valmis last toetama ja vastama tema küsimustele (mitte rääkima uuest perest halba või hirmutama last). Lapsele antav info peaks olema kõigil töötajatel ühesugune (mitte nii, et üks kasvataja räägib üht ja hiljem kuuleb laps teiselt asenduskodu töötajalt midagi muud). Kogu uude perre minemise protsessi jooksul algusest lõpuni peaks kohaliku omavalitsuse lastekaitsetöötaja jätkama lapsega suhtlemist (eriti oluline on see suuremate laste puhul, kes lastekaitsetöötajat tunnevad ja mäletavad).

Asenduskodust lahkudes peaks laps saama kaasa oma isiklikud asjad, eriti need, mis on lapsele olulised. Omavalitsuse töötaja peaks omalt poolt lapsele kaasa andma fotod, mis on lapse kunagisest kodust „päästetud“. Lapsele sobiva pere leidmine on nii kohaliku omavalitsuse kui ka maavalitsuse lastekaitsetöötajale väga vastutusrikas ülesanne. Igal perel on erinevad võimalused ja oskused lapse vajaduste rahuldamiseks, kuid ka arenguruumid, mida vaja täita. Samas toob laps oma läbielatud eluga kaasa ettearvamatut käitumist ja probleeme. Mida tuleb lapsele peret valides kindlasti arvestada? Eriti hästi tuleb läbi mõelda lapse ja pere sobivus lapsendamise korral, kuna lapsendamine on pöördumatu protsess.

Allpool on toodud soovitused, mida lapsendamisel (kuid ka eestkoste ja peres hooldamise korral) on vaja arvestada:

- Pere motivatsioon lapse perre võtmisel.
- Pere soovid lapse vanuse, soo ja välimuse suhtes.
- Pere võimalused – kas nad suudavad seda vastutust kanda.
- Õed ja vennad paigutatakse kokku. Kui see ei osutu võimalikuks, teha kõik selleks, et sidemed õdede ja vendadega säiliks.

- Mitte panna last perre, kus on samaealised lapsed – tekib oht lastevaheliseks konkurentsiks.
- Soovitatav on paigutada laps perre, kus ei ole eelkooliealisi lapsi, kuna nad vajavad erilist hoolt ja tähelepanu.
- Soovitatav on, et perre paigutatav laps oleks pere kõige nooremaks lapseks – see on eriline koht lapsele.
- Mitte paigutada murdeaalset noort kogenematute vanemate perre.

4.3 Lapse kohanemine uues peres

Iga laps kohaneb uue keskkonna oludega erinevalt ning sealjuures pole määravaks vaid välised tingimused, vaid ka lapse isikuomadused on olulised. Sõltuvalt sellest, kas esimesed kohanemiskogemused on positiivsed või negatiivsed, valmistavad need last ette ka järgnevateks kohanemisteks edaspidises elus. Kohanemisega kaasneb stress, mille ulatust võivad mõjutada mitmed erinevad tegurid, nagu lapse iseloom, sugu, vanus, suhted vanematega, õdede-vendade olemasolu, varasemad kokkupuuted eakaaslastega, varasemad paigutamise kogemused jne. Kohanemisega kaasneva stressi põhjuseks on muudatused, mis omakorda katkestavad lapse senised harjumused. Harjumusi saab muuta, kuid selleks tuleb anda lapsele piisavalt aega ning olla vanemana väga kannatlik.

Kahjuks tuleb tõdeda, et rohkete õnnestunud perekonda paigutuste kõrval esineb aegajalt juhtumeid, kus laps ja pere ei kasva kokku ning lapsele tuleb hakata otsima järjekordselt uut kodu. Sellega kaasnevad läbielamised on rasked nii lapsele kui ka perele. Millest võib mittedobimise tingitud olla? Lapsendamise pikki aastaid tegelnud lastekaitsetöötajad toovad tagasilööride põhjustena välja järgnevad tegurid:

- perede ootused ei vasta tegelikkusele (reeglina soovitakse tervet ja kena väikelast);
- lapse käitumiskeskuste ilmumisel tuuakse põhjuseks see, et ta on lapsendatud laps, seega geneetilised põhjused;
- pered ei ole valmis pikaks kohanemisaegaks – üle 3-aastase lapse kohanemisaeg on pikem (USA psühhoterapeut Jon Steimel on väitnud, et iga lapsele ebasoodsas keskkonnas elatud aasta rehabilitatsiooniks kulub keskmiselt neli kuud). Ei arvestata, et kohanemisel tekivad tagasilöögid;
- sageli ei mõista lapsendajad, et ka asenduskodus kasvanud lapsed on vähe sotsialiseerunud. Lapsendajaid petab ära asenduskodus elavate laste aktiivne suhtlus, kuid teatud asju saab õppida ainult peres;
- lapsed on eriarstide poolt vähe uuritud. Peres olles ilmnevad füüsilise tervise probleemid või ei ole lapse vaimne areng piisav. Kui lapsendajad ei ole enne lapsendamist eeldatavatest probleemidest informeeritud, on neil emotsionaalselt raske probleemidega toime tulla. Viimasel ajal on lastekaitsetöötajad aktiivselt tegutsenud selles suunas, et laps enne lapsendajaperre minekut läbiks põhjaliku arstliku kontrolli;
- tihti on lapsendajad kahekesi koos elanud pikka aega ja harjunud n.ö vabadusega. Nad ei kujutata ette, et lapse perre tulekul muutub kogu elukorraldus;
- puudub lähedaste toetus (naine, kes sai täiskasvanuna teada, et ta on lapsendatud, kirjeldas oma lugu nii: „Ma pidasin oma vanaema maailma kõige halvemaks vanaemaks, kuigi ta ei olnud mulle füüsiliselt haiget teinud. Ma ei tunnetanud tema armastust, pigem tundsin mitteaktsepteerimist ja tõrjumist. Kui ma ühel päeval vanaemale ütlesin, et ta on maailma kõige halvem vanaema, sain emalt riielda. See tekitas pettumuse emas.“). Lapsendajad peavad teadma, et kõik ei pruugi aktsepteerida nende last ning laps tajub seda.

Millal tagasilöögid tekivad?

Pered on rääkinud, et alguses lapsed pingutavad, kartes asenduskodusse tagasiviimist. Kui on enam-vähem selge, et tagasi ei viida, võib lapse käitumine muutuda võimatuks. Peredel on oluline teadvustada, et mitte

laps ei ole halb, vaid tema käitumine ei ole vastuvõetav. Lapsendaja peab mõistma, et sageli on lapse taoline käitumine tingitud sellest, mida laps on oma varasemas elus pidanud üle elama.

Tagasilöögid on tekkinud ka siis, kui lapsega seoses ilmnevad probleemid (tervise- või käitumisprobleemid), milleks lapsendajad ei ole ette valmistatud (puudus piisav info). Suuremate laste lapsendamisel võib olla ka nii, et kõigepealt läheb olukord halvemaks ja hakkab alles siis paremuse poole liikuma. Lapsel aitab paremaks muutuda vanema usk temasse.

Nii hooldus-, eestkoste- kui ka lapsendajapere vanematel on vaja meeles pidada, et asendushooldusel viibival lapsel on kolm peret: bioloogiline pere, praegune pere ja fantaasiapere. Oma mõttemaailmas elab laps vaheldumisi kõigis kolmes peres.

Lapsendamise puhul on oluline, et perel oleks võimalus tekkinud küsimuste või probleemide korral õigeaegselt professionaalset nõu saada.

LÕPPSÕNA

Loodan, et käesolevate soovitude lugeja on saanud mõtteid ja inspiratsiooni, kuidas paremini mõista lapse vajadusi, kellel seisab ees bioloogilisest perest asendushooldusele siirdumine, millised ohud võivad sellega kaasneda, mis on nende põhjused ning kas ja kuidas saaks last toetada. Pidasin vajalikuks põhjalikumalt peatuda lapse suhetel bioloogiliste õdede ja vendadega, samuti lapse enesehinnangu kujunemisel ning täiskasvanute rollil selle toetamisel.

Olin kahtleval seisukohal, kas tuua näiteid lastest, nende käitumisest, mõtetest ja tunnetest või mitte. Minu kahtlused olid tingitud sellest, et iga laps on erinev, iga olukord on erinev ning ka täiskasvanud, kellega laps kokku puutub, on erinevad isiksused. Otsustasin siiski mõningate illustreerivate näidete kasuks, mida olen noppinud oma tööst nõustajana. Toodud näited on vaid üliväike osa kõikvõimalikest olukordadest ja reageeringutest. Juhtumite kirjeldamisel ei süüvinud ma sügavamasse analüüsi, kuna see eeldaks lugejate eelteadmisi antud valdkonnas, laste ja noorukite psühholoogias.

Minu eesmärgiks oli kirjutada soovitusel lugejasõbralikeks ning eelkõige kasuvanematele ja lastega töötavatele spetsialistidele kindlustunde tagamiseks.

Soovin nii lastekaitse spetsialistidele, asendus- ja turvakodude töötajatele kui ka hooldus-, eestkostes- ja lap- sendajaperedele edu lastega koostöös ning palju rõõmu südamesse. Eriline tänu teile kõigile!

KASUTATUD MATERJALID

- Cacciatore, R., Korteniemi-Poikela, E., Huovinen, M. Kuidas toetada laste ja noorte enesehinnangut. Tallinn: Varrak.
- Eesti Vabariigi lastekaitseseadus. <https://www.riigiteataja.ee/akt/741888?leiaKehtiv>
- Isikuandmete kaitse seadus. <https://www.riigiteataja.ee/akt/130122010011&leiaKehtiv>
- Lapse õiguste konventsioon. Vastu võetud 26.09.1991. <https://www.riigiteataja.ee/akt/24016>
- Perekonnaseadus. <https://www.riigiteataja.ee/akt/13330603?leiaKehtiv>
- Reiljan, H. Enesehinnangust. [www] <http://tnk.tartu.ee/Oenesehinnangust.html#mu>. 09.10.2014.
- Sotsiaalhoolekande seadus. <https://www.riigiteataja.ee/akt/130122011047?leiaKehtiv>
- Sotsiaalministri määrus nr 66 „Kohaliku omavalitsuse poolt kogutavate ja säilitatavate asenduskoduteenusel viibiva lapse dokumentide loetelu, asenduskoduteenuse osutajale üle antavate asenduskoduteenusel viibiva lapse dokumentide loetelu ning asenduskoduteenuse osutaja kohustuste täpsema sisu kehtestamine”. Vastu võetud 16.10.2007. <https://www.riigiteataja.ee/akt/128032014031>
- Sotsiaalministri määrus nr 9 „Lapse perekonnas hooldamisele ja selle korraldamisele ning hooldamisel kasutatavatele ruumidele esitatavad nõuded”. Vastu võetud 12.01.2005. <https://www.riigiteataja.ee/akt/838445>
- Sotsiaalministri määrus nr 24 „Juhtumiplaani vormi kehtestamine”. Vastu võetud 6.05.2008. <https://www.riigiteataja.ee/akt/12960327>
- Sotsiaalministri määrus nr 56 „Tervishoiuteenuse osutamise dokumenteerimise ning nende dokumentide säilitamistingimused ja kord”. Vastu võetud 18.09.2008. <https://www.riigiteataja.ee/akt/125072012008?leiaKehtiv>
- Tervishoiuteenuste korraldamise seadus. Vastu võetud 09.05.2001. <https://www.riigiteataja.ee/akt/837122?leiaKehtiv>
- Uudeküll (2012) „MTÜ Oma Pere tegevuse mõju hindamine”. Tallinn: Praxis. http://www.heategu.ee/Oma_Pere_avaldamiseks.pdf. 9.10.2014.
- ÜRO lapse õiguste konventsioon. <https://www.riigiteataja.ee/akt/24016>